

Memorandumul românilor transilvăneni din anul 1892, precum și acțiunile lor din perioada procesului intentat fruntașilor Partidului național român se înscrie ca o etapă distinctă în istoria mișcării naționale a românilor subjugăți din monarhia dualistă austro-ungară. Acestea au fost cele mai mari și mai însemnate acțiuni din perioada de după revoluția română de la 1848 și până în preajma destrămării Austro-Ungariei.

În etapa cunoscută în istorie ca "perioada memorandistă", în ciuda marilor greutăți și piedici întâmpinate din partea administrației străine, românii subjugăți au reușit să ridice sus steagul luptei de eliberare, să activeze mase din ce în ce mai mari de români, să insuflă încrederea acestora în lupta pentru afirmarea naționalității, pentru cucerirea de drepturi democratice. Marele merit al acțiunilor din această perioadă mai constă și în faptul că problema românească din monarhia bicefală a fost ridicată la rangul de problemă europeană în susținerea și rezolvarea ei, căutându-se sprijin dezinteresat la țări, clase sociale, partide sau personalități care, în numele principiilor umanitare, luau apărarea naționalităților oprite.

După cum se știe, prin ideile Memorandumului se pretindeau, în esență, drepturi pe seama poporului român, echivalente cu importanța sa numerică și în viața social-economică a țării. În partea de concluzii care invocă aceste argumente logica lui este perfectă. "E adevăr neîndoios că muncesc pământul acesta și jertfesc din roadele muncii lor, plătind tot felul de dări pentru susținerea statului. E adevăr că dau, ca oșteni, jertfă de sânge pentru apărarea țării. E adevăr neîndoios dovedit prin miile de școli, pe care le-au înființat și le susțin din propriile mijloace, că ei au conștiință națională și nu vor să fie luați drept niște indivizi, ci se impun ca popor deosebit, care are aspirațiile sale culturale. E adevăr deosebit prin luptele care le-au purtat în timpul secolelor trecute fără de răgaz și prin silințele ce și-au dat să-și creeze o clasă conducătoare, că ei au conștiința despre importanța lor etnică, geografică și politică, își cunosc drepturile și țin să fie tratați întru toate deopotrivă cu poporul maghiar"¹

Având caracter politic precumpănitor, Memorandumul, urmarea atingerii scopului prin surparea temeliiilor constituționale ale monarhiei dualiste, statornicită de o dietă cu caracter feudal, fără participarea românilor în proporție corespunzătoare cu numărul și însemnătatea lor. Astfel, criticând legea electorală, Memorandumul dovedește că majoritatea românilor sunt împiedicați de la exercitarea dreptului la vot, pentru că legea electorală prevedea un cens mai ridicat pentru Transilvania. Dispozițiile sale privitoare la teritoriile locuite de români prevedeau 50.000-60.000 de locuitori la un deputat, pe când în teritoriile secuiești acest număr scădea aproape la jumătate, iar arondarea cercurilor electorale era cu totul nedreaptă. În modul acesta, după aproape o jumătate de veac de la eliberarea de șerbție, țărâtimea era despuiată de cele mai elementare drepturi cetățenești.

Legea naționalităților și mai ales arbitrariul aplicării ei, excludea pe români de la funcții superioare, după cum excludea limba română din administrație, făcând în mod

---

1. Vasile Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947, p. 140.

treptat pe români să devină tot mai străini în țara lor, pe care strămoșii și părinții lor au apărât-o cu sângele. De aceea, nu întâmplător mișcarea Memorandumului, cu adânci rădăcini în conștiința poporului român, s-a înscris puternic în tradițiile străvechi ale luptei poporului român pentru libertate și demnitate, devenind o verigă superioară a unui proces multisecular ce s-a integrat organic în fluxul istoric obiectiv al poporului român, ca și al altor popoare aflate sub dominația unor mari imperii multinaționale.

Protestând la Viena în fața opiniei publice europene, dr. Vasile Lucaciu a demascât politica autorităților Imperiului Austro-Ungar față de români, declarând: "de vom pieri noi care am venit la Viena ca reprezentanți, în număr de peste trei sute de oameni, nația noastră nu va pieri, pentru că acasă mai sunt două milioane nouă sute nouăzeci și nouă de mii de români... Azi vorbim înaintea Europei"²

Pământul hunedorean a cunoscut puternice frământări și ridicări la luptă ale românilor încă înainte de mișcarea memorandumistă. În acest sens se remarcă apelul, redactat la 17 februarie 1883, de către fruntașii luptei naționale Ioan Papiu, Lazăr Petcu, Virgil Olariu și Francisc Hossu-Longin pentru participarea a cât mai mulți români la adunarea fixată în Deva la data de 10 martie a aceluiși an, în scopul protestării contra legilor școlare ale lui Trefort din 1879 și 1883, îndreptate împotriva folosirii limbii române și a existenței școlilor românești. Iată cum este formulat acest apel: "Subscrișii, în coînțelegere și unire cu mai mulți amici, am aflat de indispensabilă trebuință a convoca o adunare a tuturor românilor din comitat pe ziua de 10 martie 1883, stil nou, după amiază ora 3 aici în Deva, pentru ca între marginile legii să găsim modalitățile eficace și măsurile corespunzătoare spre a întâmpina noul proiect de lege, pe care guvernul unguresc și camera din Budapesta se încearcă din nou a-l crea în contra existenței naționale, referitor la instrucțiunea în școlile medii, prezentat deja camerei. Drept aceea, pe când ne luăm voia a-ji atrage atențiunea asupra acestui momentos obiect, te invităm cu tot respectul să binevoiești a te prezenta negreșit la acea adunare, în tot cazul remarcabilă și totodată a stărui atât la inteligența cât și la poporul de rând din jurul dumneatale, să se prezinte în număr cât se poate de considerabil, ca astfel să putem da, chiar și prin numărul participanților, însemnătatea cuvenită acestui act ce este a se săvârși"³

În încheierea rezoluției adunării românilor hunedoreni din 10 martie 1883, printre altele se arată: "Având în vedere că prin proiectul de lege ce se intenționează a se valida ca lege vedem voința de a surpa absolut existența noastră națională, dând curs și dezvoltare liberă curentului sinistru din țară înscăunat de fanatism, pentru maghiarizarea a toată populația țării în mod nepatriotic și care este un atentat ce se comite condamnabil contra naționalității noastre... având în vedere că suprema condițiune a bunăstării și înfloririi patriei nu poate să condiționeze de la nemulțumirea absolută a unei populațiuni a patriei în număr de apropape trei milioane de suflete oricât de salutară ar părea aceea elementului astăzi domnitor rasei maghiare... În fața țării, în fața patriei pe care mult și cu duioșie o iubim și în fața lumii, contra acestei încălcări a civilizațiunii prin instrucțiune protestăm cu solemnitate!"⁴

2. Idem, De la Petru Maior la Octavian Goga. Studii și evocări istorice, 1944, p. 250.

3. Arh. St. Deva, fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, dosar 187/1993, f. 16.

4. Arh. St. Cluj, fond Francisc Hossu Longin, dosar 251/5, f. 6

După ce s-a făcut cunoscut refuzul împăratului Francisc Iosif I și s-a răspândit vestea referitoare la agresiunile împotriva memorandiștilor, în diferite țări europene se conturează numeroase mișcări de protest de o amploare și intensitate deosebite. Mitinguri de amploare au loc la București și în numeroase localități din România. În chemările pentru aceste manifestări se dezvăluiau lumii toate nedreptățile suferite de românii din monarhia austro-ungară, dar se cuprindeau și prevestiri încurajatoare cu privire la izbânda care va veni, care trebuia să vină, deoarece generații mari au visat-o, o visau atunci toți românii devenind drapelul și crezul lor ⁵.

Urmărirea în justiție a fruntașilor politici români a prilejuit un alt val de proteste împotriva regimului dualist, însoțite de numeroase manifestații pentru unitate. Acestea lăseau să se întrevadă că singura posibilitate de îndreptare a nedreptăților suferite de poporul român era împlinirea dezideratelor cu privire la autonomia Transilvaniei și egalitatea în drepturi a poporului român.

Asemenea manifestări determină dispariția calmului prefăcut al guvernului, locul lui fiind luat de o agitație prevestitoare a unor măsuri drastice pentru primăvara anului 1894. Acestea s-au concretizat în încercări de corupere și intimidare a fruntașilor politici ai românilor, urmate de altele de ordin administrativ, judiciar și politic. Pe această linie se urmărea etatizarea administrației județene în timpul cel mai scurt, introducerea cenzurii preventive pentru ziarele nemaghiare, înăsprirea pedepselor pentru agitațiile "antipatriotice", desființarea legii naționalităților, modificarea legilor școlare, numirea corpului profesoral la școlile confesionale, introducerea unui control "patriotic" mai sever în școlile confesionale, aprobarea de către Ministerul Cultelor a numirii profesorilor la institutele teologice, măsuri energice represive împotriva preoților agitatori, suspendarea dreptului de asociere și întrunire ⁶. Zadarnice au fost aceste eforturi. Prin ele se obțin doar rezultate aparent lipsite de trăinicie, întrucât cauzele care au generat mișcarea nu numai că nu au fost înlăturate, dar nici măcar atenuate.

Înainte cu două luni de începerea procesului memorandiștilor, agitațiile, frământările și mișcările au cunoscut o deosebită intensitate pe pământul transilvănean, dincolo de Carpați precum și în străinătate.

Înspăimântate, autoritățile recurg la tot felul de măsuri, unele mai nechibzuite ca altele. Spre a întâmpina mișcările românilor, care le aminteau pe cele din 1848-1849, se face apel la sprijinul armatei. Printre zonele unde situația era apreciată a fi mai gravă se situează cea din jurul Orăștiei. Rapoartele prefecților arătau că la procesul Memorandumului vor participa un mare număr de țărani, că românii vor să pregătească "inculpațiilor" un drum triumfal.

Zadarnice au fost toate măsurile luate. Numeroasele mișcări de protest de la sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai împotriva politicii agresive a guvernelor maghiare au dovedit fără putință de tăgadă că "poporul este cu conducătorii" Pretutindeni poporul îi asigurau pe memorandiștii comparați cu "falnici stejari", că loviturile ce li se dau lor sunt

5. Vasile Netea, op.cit., 1947, p. 335-336.

6. Z. Păclișeanu, Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal, în "Revista Fundațiilor Regale", I, 1934, nr. 6, p. 85-86.

simțite de "întreg codru" și că, în timp ce ei, "stejarii", stau neînfrânți "codrul vâje", încredințându-i că nu vor fi lăsați singuri⁷.

Drumul memorandiștilor de la Sibiu la Cluj a fost o adevărată cale triumfală. În toate gările mulțimea de oameni și-a întâmpinat conducătorii cu flori și cântece naționale de îmbărbătare, din care nu lipsea "Deșteaptă-te române!"

După cum relatea corespondentul "Gazetei Transilvaniei", în ziua de 7 mai, orașul Cluj, unde s-a desfășurat procesul Memorandumului, avea o înfățișare neobișnuită. "De ieri Clujul și-a schimbat fața - aprecia susnumitul corespondent a doua zi, 8 mai - Cu toate trenurile și pe toate intrările Clujului veneau românii din toate părțile țării cete-cete. Aproape toate satele Transilvaniei sunt reprezentate astăzi la Cluj, Banatul-Timișoara, Crișana, Maramureșul, Sălajul, Valea Bistriței, Munții Apuseni, cu un cuvânt toate colțurile locuite de români și-au trimis reprezentanții la Cluj"⁸.

În majoritatea localităților transilvănene au avut loc entuziaste și emoționante manifestații de simpatie, de solidaritate, îmbărbătare și nădejde pentru împlinirea dreptății.

Numeroase telegrame și scrisori de solidaritate, întărite de zeci, sute de mii de semnături, ale locuitorilor de pe străbunele meleaguri hunedorene încredințau pe "inculpați" că ei sunt cu trup și suflet în simțăminte, în gânduri și aspirații alături de ei. Prin ele vesteau lumii că Memorandumul este al întregului popor român, că izbânda dreptății nu este departe.

Astfel, cei peste două mii de români din localitățile Roșcani, Panc-Săliște, Mihăiești, Făgețel și Stretea, adunați la Roșcani în ziua de 20 aprilie 1894, adresându-se conducătorilor luptei naționale implicați în proces arătau: "Falnici stejari! Iluștrii bărbați! Ziua nemesiei (răzbunării n.n.), ziua de neagră răzbunare, iat-o sosită. Ziua înviforată și de grea cumpănă, iat-o că răzbește furtunatic asupra noastră. Lacrimi ude, suflete zguduite și inimi zbuciumate de greul durerilor unesc maiestatic ecoul de gânduri și rugăciuni ridicate din piepturile arzătoare ale milioanele de frați de un sânge cu voi și înălțate sus, sus, la Dumnezeuirea neamului nostru, la a ei veșnicie nepângărită. Poporul românesc din comunele unificate Roșcani-Mihăiești, comitatul Hunedoara, în fața nemaipomenitelor porniri dușmănești și ale prigonirilor nebunaticе desprinse față de noi în mod atât de josnic de stăpânirea neomenoasă și dușmănie vieții noastre românești, greu lovit prin cel mai nou și mai temerar act de violență, face următoarele enunțuri: 1. Memorandumul prezentat la supremul factor constituțional este vorba limpezită a inimilor noastre, este mărgăritarul politicii noastre. 2. Procesul intentat frunțașilor din comitetul nostru central al Partidului național și care este fixat pe ziua de 25 aprilie (7 mai) este a se privi și primi de al nostru proces. 3. Orice sentință sau verdict ce se va pronunța asupra capetelor acestor frunțași ai noștri este a se privi ca aduse și asupra noastră. 4. Facem responsabil guvernul țării pentru orice întâmplare ce ar urma din acest act de înaltă nepolitică, a sa și suntem prea plăcut îndemnați a declara că suntem rezoluți(hotărâți n.n.) a aduce orice jertfă pentru ei și a-i apăra până la cea din urmă picătură de sânge al nostru în contra tuturor fărădelegilor ce ar izvorî nedreaptă sentință. Iar voi luptaci neînfrânți, luptați-vă cu bărbăția cu care ne-ați știut storce până acum iubirea, respectul și admirația noastră.

7. M. Constantinescu, St. Pascu..., Desăvârșirea unificării Statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, București, 1968, p. 67

8. "Gazeta Transilvaniei", nr. 91 din 16 aprilie/8 mai 1894.

Noi, poporul, numai peste trupurile noastre vom lăsa ca să fim despărțiți de voi. Izbândă cauzei noastre! Cu îmbărbătări frăgești" ⁹.

Într-o scrisoare din Deva se spunea: "Poporul român, bărbați, femei, tineri, bătrâni, mici și mari din opidul Deva, cu trup și suflet declară că procesul Memorandumului e procesul lor; judecându-se și osândindu-se reprezentanții legitimi ai noștri, judecați și osândiți vom fi noi, poporul" ¹⁰.

La asemenea acte era firesc ca autoritățile să nu stea cu mâna în sân. Rapoartele diferiților prefecți ai comitatelor românești nu mai conțin decât să sosească pe adresa Ministerului de Interne, prin acestea solicitând luarea de măsuri drastice împotriva mișcării naționale românești. "Numai prezența forței armate este în stare să frâneze pe valahii agitați, numai ea poate împiedica izbucnirea primejdioasă" ¹¹.

Repetat, în rapoartele autorităților se arată că procesul memorandiștilor a cauzat în sânul populației românești o mare indignare, ceea ce de fapt reprezintă un adevăr. Semnificativ în acest sens ni se pare protestul românilor din satul Visca, din 20 aprilie 1894. Iată ce se spune în acest protest: "După ce v-au tras în judecată pentru că ați îndrăznit a înainta suferințele poporului român printr-un memorandum la capul suprem al statului și vă învinovătesc că ați lucrat fără consimțământul poporului român, ceea ce nu e adevărat, căci Memorandumul și noi subscrișii la această adevărată cu toți îl primim de al nostru și cu al nostru consimțământ l-ați făcut, cauza pentru care luptați cu energie e a întregului popor român, vă admirăm cu dragoste și ne declarăm solidari cu voi cu inima și sufletul nostru. Mergeți înainte cu perseverență pe calea de grea încercare, că dreptatea e a voastră și noi suntem în tot locul cu voi. Protestăm cu energie contra persecuțiilor ce vi se fac. Tărie și credință neclintită, căci noi fiind dreptatea, cu noi este Dumnezeu" ¹².

Acest protest constituie o replică a celor peste trei sute de români din Visca la ideea susținută de guvern că memorandiștii nu ar prezenta năzuința întregii populații transilvănene. Același lucru fac în hotărârea lor și cei din Sâmpetru, care adresându-se memorandiștilor implicați în proces arată: "Fainici stegari ai românismului! Ca un far luminos în noaptea furtunoasă a iernii, astfel v-ați ridicat voi, neînfrânți luptători, în noaptea cea plină de suferințe a vieții românești ca să ne arătați calea mântuirii. Dar stăpânii întunericului, dușmanii libertăților popoarelor, au sărit ca să vă stingă puterea luminoasă, aruncându-vă în mușcagul temnițelor. Prea târziu! Focul iubirii de neam s-a aprins și arde cu flăcările stinse în inimile milioanele de români. Veți merge deci cu fruntea ridicată înaintea judecătorilor voștri, căci nu voi, ci prin voi întregul popor român va fi judecat. Cu voi suntem, căci voi pentru noi suferiți" ¹³.

Fiind întărite cu zeci și sute de semnături, asemenea adeziuni încredințau pe inculpați că întregul popor român, bărbați, femei, bătrâni și tineri, sunt cu trup și suflet în gânduri și aspirații alături de ei. Acestea demonstau lumii că Memorandumul a fost al întregului popor român, că procesul intentat fruntașilor luptei politice a inițiatorilor acesteia este de asemenea procesul întregii națiuni române, că izbânda dreptății nu era departe.

9. Arhiva Muzeului Unirii Alba Iulia, inv. 424.

10. "Tribuna", nr. 94/1894.

11. Arh. St. Oradea, fond Prefectura județului Bihor. Cabinetul prefectului, dosar 4/1894, f. 3.

12. Arh. Muzeului Unirii Alba Iulia, inv. nr. 493.

13. Ibidem, inv. nr. 433.

DIE ADHÄSION DER RUMÄNEN DES HUNEDOARA BEZIRKES ZUMMEMORANDUMDES JAHRES 1892.

- Zusammenfassung -

Der Verfasser unterstreicht dass "die memorandistische Periode" stellt einen kulminierenden Moment des Kampfes für politischen und nationalen Rechten des rumänischen Volkes dar, einen Moment historisch besonderer Bedeutung, eigentlich den wichtigsten Moment nach der Revolution von 1848.

Seiner Ideen gemäss das Memorandum beansprucht im Wesen die Rechte des rumänischen Volkes äquivalent seiner numerischen Wichtigkeit und dem sozial-ökonomischen Leben des Landes.

In der Arbeit wird man demonstriert dass neben dem ganzen rumänischen schon Volke die Leute des Hunedoara Bezirkes sich erhoben viel früher als 1892 gegen die von den Autoritäten verübten Missbräuchen um die Untergrabung der kulturellen rumänischen Institutionen und besonders der rumänischen Sprache zu verwirklichen. Durch die Erwähnung mancher Dokumente jener Zeiten gelingt es dem Verfasser zu demonstrieren dass die Bevölkerung des Hunedoara Bezirkes den Prozess des Memorandums als den Prozess aller rumänischen Unterdrückten betrachtete folglich als ihren eigenen Prozess.